

The Independence and Enforcement Guarantees of the Ombudsman in the Parliaments of Iran and England

Mahdi Sardari*

Abstract

The Ombudsman is an independent institution that acts as an intermediary between citizens and public authorities established by the Constitution, as well as public non-governmental institutions and organizations. Through non-judicial and modern mechanisms, such as submitting reports to Parliament, providing reports to the complainant, and reporting to the media, the Ombudsman supervises governmental activities and administrative decisions and contributes to the settlement of disputes between public and private legal persons in order to remedy injustices arising from administrative acts. In most legal systems, certain characteristics of this institution are shared, including its general jurisdiction to supervise public authorities and organizations, the non-judicial nature of its procedures, and its functional and organizational independence. These similarities are more evident in the Iranian legal system in relation to the Article 90 Commission of the Constitution, established within the Islamic Consultative Assembly. Accordingly, this article seeks to compare the Article 90 Commission of the Constitution with the modern Ombudsman institution in the House of Commons of the United Kingdom, taking into consideration all relevant aspects. The study employs a descriptive-analytical method and uses a mixed and applied comparative approach. In this regard, the common features and similar capacities of the two institutions in supervising the performance of public authorities and organizations, addressing complaints, and protecting citizens' rights are examined. The findings indicate that, as an independent supervisory institution and in accordance with the principle of the rule of law, the Ombudsman considers citizens' complaints and may refer them to the competent judicial and administrative authorities. Furthermore, the Ombudsman may submit proposals to Parliament to facilitate the amendment of the relevant legislation or the reform of existing administrative practices.

Keywords: Article 90 Commission, Constitution, Ombudsman, Parliament, Supervision.

---

* M.A. Student in Islamic Studies and Public Law, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

mahdisardari7@isu.ac.ir

0009-0002-8794-9093

استقلال و ضمانت اجرای آمبودزمان در مجالس ایران و انگلستان

مهدی سرداری*

چکیده

آمبودزمان، نهادی مستقل است که نقش میانجی‌گر را میان شهروندان و قوای عمومی تأسیسی از سوی قانون اساسی، نهادها و مؤسسات عمومی غیردولتی ایفا می‌کند. این نهاد از طریق شیوه‌های غیرقضائی و نوین، همچون ارائه گزارش به مجلس، ارائه گزارش به شخص درخواست‌کننده و ارائه گزارش به رسانه‌ها، بر فعالیت‌های حکومت و تصمیمات اداری نظارت کرده و به حل و فصل اختلافات میان اشخاص حقوق عمومی و خصوصی می‌پردازد تا بی‌عدالتی‌های ناشی از اعمال اداری را رفع نماید. در اکثر نظام‌های حقوقی، برخی ویژگی‌های این نهاد مشترک است که از جمله می‌توان به صلاحیت عام در نظارت بر مقامات و سازمان‌های عمومی، ماهیت غیرقضائی فرایند رسیدگی و استقلال از حیث کارکردی و تشکیلاتی اشاره کرد. این شباهت‌ها در حقوق داخلی ایران، پیرامون کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی مستقر در مجلس شورای اسلامی، ظهور و بروز بیشتری دارد. از این رو، در مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از مطالعه تطبیقی به صورت مزجی و کاربردی، تلاش شده است کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی با نهاد آمبودزمان نوین در مجلس عوام انگلستان با عنایت به تمام جوانب مقایسه شود. در این راستا، وجوه اشتراک و ظرفیت‌های مشابه دو نهاد در زمینه نظارت بر عملکرد مقامات و سازمان‌های عمومی، رسیدگی به شکایات و حمایت از حقوق شهروندان بررسی شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد که نهاد آمبودزمان به عنوان یک نهاد نظارتی مستقل، در پرتو اصل حاکمیت قانون، به شکایات مردم رسیدگی کرده و می‌تواند آن را به مقامات قضائی و اداری ذیصلاح ارجاع دهد. همچنین، این نهاد می‌تواند با ارائه طرح به مجلس، زمینه اصلاح قانون مربوطه یا اصلاح رویه موجود را فراهم نماید.

واژگان کلیدی: آمبودزمان، قانون اساسی، کمیسیون اصل نود (۹۰)، مجلس، نظارت.

* دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق عمومی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.

mahdisardari7@isu.ac.ir

مقدمه

آمبودزمان، با هدف پشتیبانی از مردم‌سالاری و حمایت قانونی از مردم و شهروندان در مقابل قدرت عمومی تشکیل شده است (هاشمی، ۱۳۹۶، ج ۱). این موضوع ابتدا جزء صلاحیت‌های دستگاه قضائی بوده و نظر به اینکه نظارت به حکومت توسط شهروندان آن در یک نظام مردم‌سالار، یک امر عقلانی و پسندیده است، لیکن با توجه به مشکلات گوناگون موجود محاکم قضائی از جمله تفاوت معنی در خصوص برخی از مفاهیم حقوقی، اطاله دادرسی و پیچیدگی‌های امر قضائی و گسترش حوزه اختیارات دولت در امر عمومی و مستمر بودن امر ارائه خدمات عمومی توسط دولت، سبب شد تا برخی از کشورها اقدام به تأسیس سازمان‌هایی کنند که بتوانند به شیوه غیرقضائی و در مدت زمان کم‌تری به شکایات مردم علیه حاکمیت رسیدگی نمایند (هداوند، ۱۳۹۶، ج ۲).

تعاریف مختلفی درباره نهاد آمبودزمان توسط حقوق‌دانان مختلف صورت گرفته است؛ حال به نخستین تعریفی که از اتحادیه کانون وکلای بین‌المللی در سال ۱۹۷۴ در خصوص نهاد آمبودزمان ارائه داده است می‌پردازیم: «یک مرکز که به‌وسیله قانون اساسی یا مصوبه قوه مقننه یا مجلس تأسیس شده است و به‌وسیله یک مقام عمومی بلندپایه مستقل که مقابل قوه مقننه یا مجلس پاسخگو است، مدیریت می‌شود، شکایات را از اشخاص خسارت دیده علیه مستخدمان، مقامات و نمایندگی‌های دولت دریافت می‌کند یا به‌طور مستقل عمل می‌کند دارای اختیار رسیدگی، صدور توصیه‌نامه و گزارش‌ها است» (موسی‌زاده، ۱۳۹۱).

نظارت بر قانونی‌بودن تصمیمات و اعمال اداره و مأموران دولتی، تطبیق عملکرد آن‌ها با قانون، پیشگیری از تخطی و سوءاستفاده از اختیارات توسط آن‌ها، کشف و اعلام نارسایی‌ها و خطاهای اداره و مراقبت بر رعایت حقوق و آزادی‌های شهروندان در اداره نیز توسط سازمان‌های بازرسی مستقل، صورت می‌گیرد که از راه‌های غیرقضائی اقدامات خود را انجام می‌دهند و در صورت ارتکاب تکلف یا جرم به مراجع ذی‌صلاح اداری، انتظامی و قضائی مربوط اعلام می‌کنند؛ همچنین توسط نهادهای قضائی شامل دادگاه‌های عمومی یا اداری که مستقیماً به نظارت قضائی بر اداره می‌پردازند و اعمال خلاف قانون را ابطال و محکوم می‌نمایند (عباسی، ۱۴۰۱)؛ انجام می‌شود.

با توجه به اینکه آمبودزمان در کشورهای گوناگون از یک سبک و سیاق واحدی

پیروی نمی‌کند و نحوه مراجعه و شکایت شهروندان به این نهاد برحسب نظام‌های حقوقی کشورها مختلف بوده و غالباً آمبودزمان، خود مستقیم می‌تواند وارد عمل شده و اقدام به بررسی و رسیدگی نماید، همچنین می‌تواند از شهروندان خود، شکایت را پیرامون موضوعاتی مختلف دریافت نماید.

در این پژوهش عمدتاً به مقایسه کمیسیون اصل ۹۰ با آمبودزمان پارلمانی انگلستان پرداخته شده است و از منظر دیگری به مقایسه درون‌سیستمی میان کمیسیون اصل ۹۰ و سازمان بازرسی کل کشور پرداخته است. این در حالی است که پژوهش‌های پیشین نگاهی ساختارمند به این موضوع ندارد (بهنیا و صادقی، ۱۳۹۹) یا سایر تحقیقات موجود در این زمینه در خصوص سازکار، کیفیت کاری کمیسیون اصل ۹۰ (دالکی و جانی‌پور، ۱۴۰۱) و حدود نظارت کمیسیون (باقرنیا، ۱۴۰۳) است.

باین حال برخی از ویژگی‌های این نهاد استثنا بوده و اگر آن ویژگی‌ها را یک دستگاه و نهاد نظارتی نداشته باشد کارکردهای آمبودزمان را نمی‌توان بر آن صادق دانست. موضوعاتی مانند برخورداری از استقلال مناسب، ارائه گزارشات مربوط به رسانه‌ها و طرف درخواست‌کننده، ارائه پیشنهاد در اصلاح قانون، صلاحیت پر دامنه، تحقیق و تفحص، عدم امکان اتخاذ تصمیمات الزام‌آور همچون رویه قضائی که مرسوم است، بعضی از ویژگی‌ها حداقلی این نهاد است (عباسی، ۱۴۰۰). با توجه به این نکات، حال پرسش اصلی آن است که آیا می‌شود چنین ویژگی‌های حداقلی را در دستگاه ناظری همچون کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی رؤیت نمود؟ باین حال در مقاله حاضر تلاش شده است که با بررسی وجوه مختلف استقلال در زمینه‌های مختلف آن همچون ساختاری و سازمانی، شخصی، کارکردی و بودجه‌ای بررسی نموده، سپس از حیث ضمانت اجرای عام مورد بحث قرار گرفته و در انتها پیرامون ضمانت اجرای اضافی که این سازمان می‌تواند اتخاذ نماید سخن خواهیم گفت.

در مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی با مطالعه تطبیقی به صورت مزجی و کاربردی تلاش شده است تا کمیسیون اصل ۹۰ را با عنایت به تمام جوانب، با نهاد آمبودزمان نوین در مجلس عوام انگلستان مقایسه نمود. بدین منظور ضمن تبیین جایگاه نهاد آمبودزمان در نظام‌های حقوقی مختلف، مؤلفه‌های کلیدی استقلال (ساختاری، کارکردی و بودجه‌ای) و نیز ضمانت‌های اجرایی عام و خاص در دو نظام حقوقی ایران

و انگلستان به صورت درهم آمیخته و با هدف کاربردی واکاوی شده و نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها ذیل هریک از شاخص‌های مذکور مورد سنجش قرار گرفته است.

۱. استقلال نهاد آمبودزمان

لزوماً نهاد رسیدگی کننده و بازرس در یک سازمان و دستگاه اجرایی نباید توسط آن نهاد و سازمانی که تحت نظارت و بازرسی آن است، انتخاب شود؛ چراکه در این حالت، امکان دخالت نهاد منصوب کننده در موضوعات مختلف مورد بازرسی و نظارت فراهم می شود. معیارهای گوناگونی برای نشان دادن میزان استقلال آن‌ها قابل طرح است که در ادامه بحث به آن‌ها خواهیم پرداخت.

۱-۱. استقلال در ساختار و سازمانی

نهاد آمبودزمان از ابتدای پیدایش وابسته به پارلمان و در نتیجه مستقل از ادارات و دستگاه‌های دولتی بوده است. در عصر حاضر اکثر کشورهایی که آمبودزمان توسط قانون اساسی آن‌ها در نظام حقوق عمومی آن‌ها پیش‌بینی شده، وابستگی آن به پارلمان و استقلال آن از قوه مجریه و قضائی قابل مشاهده است. در نظام حقوقی انگلستان که از چندین نهاد آمبودزمان در حوزه بخش عمومی برخوردار است که از مهم‌ترین آن‌ها آمبودزمان پارلمانی است. آمبودزمان در نظام حقوقی انگلستان به عنوان خادم پارلمان معرفی می شود و این مرجع به عنوان نهادی که به شکایات شهروندان علیه سوء مدیریت نهادهای عمومی رسیدگی می کند. آمبودزمان به منظور نظارت پارلمان بر قوه مجریه تأسیس شده است و از نظر ساختاری و سازمانی نهادی وابسته به پارلمان انگلستان بوده که این نهاد از جمله وظایف نظارتی مجلس آن کشور بر اداره است. در قانون اساسی ایران نیز کمیسیون اصل ۹۰ به عنوان یکی از کمیسیون‌های تخصصی مجلس توسط قانون گذار اساسی پیش‌بینی شده است که وابستگی این کمیسیون به قوه مقننه به اندازه‌ای اهمیت دار بوده که قوه مؤسس آن را در قانون اساسی آورده است. در خصوص استقلال سازمانی این نهاد با توجه به اینکه این موضوع در قانونی اساسی آورده شده است به نظر می رسد که استقلال سازمانی این نهاد دستخوش تغییر نخواهد شد. تغییر در ساختار داخلی کمیسیون اصل ۹۰ به اراده نمایندگان منتخب مردم و با ارائه طرح جدید و تصویب قانون آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی امکان پذیر

خواهد بود. در سایر کشورها نیز پارلمان معمولاً با نهاد پارلمان در ارتباط است (هاشمی، ۱۳۹۶، ج ۱).

۱-۲. استقلال شخصی

پیرامون موضوع استقلال شخصی، استقلال منصبدان نهادهای بازرس است که از مهم‌ترین خصیصه‌های این استقلال مربوط به شیوه عزل و نصب و بازخواست رئیس این دستگاه و وابستگی این شخص به مقام و دستگاه نصب‌کننده است. همان‌طور که گفته شد، با توجه به اینکه در اکثر کشورها نهاد آمبودزمان تحت مدیریت و سیطره پارلمان است؛ بنابراین عزل و نصب مقام مسئول در نهاد آمبودزمان نیز با مجالس کشورهای گوناگون می‌باشد. باین‌حال کشورهای گوناگون از الگو واحدی تبعیت نمی‌کنند. در انگلستان از آنجایی که پادشاه دارای مسئولیت نیست؛ بنابراین اعمال این مقام مسئول باید به یک شخص منتسب گردد؛ با توجه به این نکته انتصاب کمیسر متعاقب پیشنهاد نخست‌وزیر خواهد بوده که شرایط انتصاب مقام عالی آمبودزمان پارلمانی، با توجه به قانون کمیسر پارلمانی ۱۹۶۷ بیان شده است (عباسی، ۱۴۰۰) که این مقام توسط پادشاه برای یک دوره هفت‌ساله منصوب می‌شود. عزل از این مقام یا به درخواست خود این مسئول صورت گرفته یا اینکه به دلیل سوءمدیریت و رفتار این مقام به تشخیص مجلسین رخ خواهد داد؛ باین‌حال تصمیم نهایی را در این مورد ملکه اتخاذ می‌کند و از آنجاکه در نظام حقوقی انگلستان ملکه بخشی از پارلمان بوده و فرایند نصب و عزل مسئول آمبودزمان، تمام و کمال در اختیار پارلمان است. مقام متصدی سازمان آمبودزمان به وسیله طولانی‌تر بودن بازه خدمت، می‌تواند از تغییرات سیاسی بدور بوده و استقلال خود را داشته باشد. در خصوص کمیسیون اصل ۹۰ اعضای حاضر به دلیل اینکه نمایندگان مردم هستند و برای مدت چهار سال از سوی مردم انتخاب می‌شوند و انتخاب دوباره آن‌ها به عنوان نماینده مجلس برای دوره‌های بعدی هیچ منعی وجود ندارد، می‌توان برای آن ثبات و استقلال بیش‌تری را متصور شد. هر اندازه که مقام بازرس و ناظر از مصونیت بیش‌تری داشته باشد، امکان عزل ایشان از آن مقام دشوارتر بوده و به تبع آن، میزان استقلال مقام مسئول بیش‌تر خواهد بود؛ در کشورهایی مثل ایران که این مقام نماینده پارلمان است؛ رئیس سازمان از مصونیت‌های پارلمانی مطابق اصل ۸۶ قانون اساسی برخوردار است (بهنیا و صادقی، ۱۳۹۹).

۳-۱. استقلال کارکردی

در صورتی استقلال عملکرد بازررس و ناظرانمان را می‌توانیم بالا ببریم که مقام نصب‌کننده بازررس، در انجام کارهای این بازررس و ناظر، کم‌ترین دخالت ممکن را داشته باشد. عدم دخالت مقام منصوب‌کننده در تمامی شئون آن ملاک نظر بوده و ازجمله عدم دستورپذیری مقام انتصاب‌شده از مقام منصوب‌کننده است. با وجود اینکه در اکثر نظام‌های حقوقی موجود نهاد آموذزمان موظف است که گزارشات خود را سالانه یا در بازه زمانی مشخصی به پارلمان تسلیم کند، با این اوصاف همچنان پارلمان نمی‌تواند به این نهاد دستور بدهد. حال با توجه به اینکه این موضوع در اصل ۹۰ قانون اساسی توسط قانون‌گذار اساسی جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی شده و کیفیت و خصیصه‌های مورد نظر خود را در این اصل بیان داشته است. با این حال در برخی از کشورها نهاد آموذزمان، با وجود اینکه ذیل مجلس آن کشورها فعالیت می‌کند، لیکن از پارلمان دستوری نمی‌گیرد، چراکه اساس تشکیل این نهاد این است که شهروندان بتوانند آزادانه از شیوه کارکرد دستگاه اجرایی شکایت نموده و شیوه رسیدگی منفعل را دارا باشند و اگر شکایتی از سوی مردم برای آن‌ها ارسال نشود، نهاد مربوطه اقدام به رسیدگی نمی‌نماید. در انگلستان، بازررس می‌تواند مستقیماً و به صلاحدید و صوابدید خود به موضوعات نقض قانون و تصمیمات اداری مقامات اداری در قوا، سازمان‌ها و دستگاه‌ها ورود کند و طریقه دیگر ورود بازررس می‌تواند به وسیله شکایتی که اشخاص حقیقی و حقوقی حقوق خصوصی که از طریق نمایندگان به استماع آموذزمان می‌رساند باشد. مطابق قانون کمیسر پارلمانی هیچ ضابطه‌ای برای دستور دادن اعضای پارلمان به آموذزمان پیش‌بینی نشده است. کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز دارای استقلال کارکردی بوده و مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند به ایشان دستور بدهد بلکه شهروندان می‌توانند شکایات خود را از نحوه کارکرد مجلس شورای اسلامی به این کمیسیون ببرند و کمیسیون موظف است که به این شکایت رسیدگی کند چراکه مطابق اصل ۹۰ قانون اساسی، قوه مقننه نیز یکی از دستگاه‌هایی است که صلاحیت نظارتی و بازرسی کمیسیون مشمول آن می‌شود و نمی‌توان به این بهانه که کمیسیون خود جزئی از مجلس شورای اسلامی است، حیطه صلاحیت کمیسیون اصل ۹۰ را مضیق نمود (موسی‌زاده، ۱۳۹۱).

۱-۴. استقلال بودجه‌ای

بودجه سندی است واحد و متمرکز برای تمامی دستگاه‌های اجرایی و نظارتی یک کشور که برای یک مدت زمانی محدود، مثل یک سال، پیش‌بینی هزینه‌ها و درآمدها را انجام می‌دهد (رستمی، ۱۴۰۴). اصل بر این است که همه دستگاه‌های دولتی و حاکمیتی اگر قرار است ذره‌ای از بودجه عمومی کشور استفاده کنند، باید در این سند تمامی ریز هزینه‌های آن‌ها مشخص باشد. هزینه‌ها و درآمدهای سالانه نهاد آمبودزمان به‌طور کلی توسط دولت به معنی حاکمیت تأمین‌شده و در سند بودجه سالانه آن کشور بعد از طی فرایند قانونی جهت تصویب قانون بودجه در آن کشور لحاظ می‌شود. بودجه کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی ذیل بودجه مجلس شورای اسلامی لحاظ می‌شود و می‌توان گفت که گویا از استقلال مالی برخوردار است؛ چراکه بعد از تهیه لایحه بودجه و تقدیم آن به مجلس شورای اسلامی، این مجلس خود اقدام به بودجه‌ریزی برای خود می‌کند. باین حال با توجه به واحدبودن نظام بودجه‌ریزی در کشور ما با بالا و پایین نمودن ارقام درخواستی توسط مجلس در لایحه بودجه کل کشور، توسط قوه مجریه می‌تواند تأثیر مستقیمی در عملکرد نظارتی این سازمان داشته باشد.

۲. ضمانت اجرا آمبودزمان

۲-۱. ضمانت اجرای عام

آمبودزمان‌ها در مواجهه با نقض قانون و بی‌عدالتی یا اقدامات اصلاحی را جهت بهبود اوضاع انجام می‌دهند یا اینکه بعد از انجام برخی اقدامات تعقیبی موضوع مطروحه را به مقامات صالح قضائی مانند دادگاه‌های عمومی و دادگاه‌های اداری جهت جرم‌انگاری یا ابطال تصمیم گرفته‌شده توسط مقامات اداری ارجاع می‌دهند. ولی از آنجاکه بیش‌تر مواردی که در آن‌ها بی‌عدالتی میشود، نمی‌توان از طریق مراجع قضائی پیگیری نمود. برای مثال در آمبودزمان پارلمان کشور انگلستان پرونده‌ای وجود داشت که با وجود قانونی بودن اقدامات صورت گرفته، تصمیم اتخاذ شده مطلوب نبوده و مبنای تشکیل نهاد آمبودزمان در این کشور بعد از این پرونده و به‌منظور رسیدگی به پرونده‌های مشابه بود. در جمهوری اسلامی ایران در خصوص نحوه مواجهه کمیسیون با نقض قانون و بی‌عدالتی کمیسیون اصل ۹۰ با توجه به مفاد اصل مذکور مبنی بر «طرزکار» شامل

مواردی از جمله ترک فعل اداری، اطاله امر مشروع مورد درخواست ارباب رجوع، حیف میل کردن بیت‌المال و... را بررسی نمود و در صورتی که اقدام صورت گرفته در قوانین دیگر جرم‌نگاری شده باشد آن را به مرجع قضائی مربوطه اعلام می‌نماید و چنانچه موضوع از جمله مواردی باشد که در قوانین ارتکاب یا ترک آن ضمانت اجرای قضائی و اداری نداشته باشد آن را ابتدا به شخص شاکی و سپس در گزارش سالانه خود به مجلس شورای اسلامی اعلام می‌دارد و با توجه به ابزارهای موجود، از جمله رسانه‌ها و مطبوعات می‌تواند افکار عمومی را در این خصوص آگاه سازد و با فشار فنجاری که از سوی سایر شهروندان و به‌وسیله رسانه‌ها پیرامون این موضوع از بی‌عدالتی که دارای ضمانت اجرای اداری و قضائی نیست را به‌وسیله ارائه طرح و لایحه از سوی دولت و مجلس، جهت اصلاح ساختار موجود یا بازنگری در قوانین موجود ملزم سازد. همچنین این فشار فنجاری از سوی افکار عمومی می‌تواند منجر به اتخاذ تصمیمات دیگر در خصوص مقام متخلف یا ناقض قانون شود. از جمله عزل شخص خاطی از مقام و پست اداری که در حال حاضر آن را دارد و نیز عدم به‌کارگیری این افراد در سطوح مدیریتی می‌تواند از جمله آورده‌های ارائه این گزارشات از سوی کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی باشد.

۱-۱-۲. دستگاه‌ها و نهاد دولتی تحت نظارت کمیسیون اصل نود

دستگاه‌ها و نهاد دولتی تحت نظارت کمیسیون اصل ۹۰ نظارت موجود در کمیسیون اصل ۹۰ دارای دامنه وسیعی بوده و همه مقامات و ارگان‌های عمومی را دربرمی‌گیرد و حتی رؤسای خود قوای حاکم نیز شامل این نظارت می‌شود. برخی نهادها زیر نظر مستقیم رهبری فعالیت می‌کنند که این نظارت مطروحه در کمیسیون اصل ۹۰ شامل این قبیل نهادها نیز می‌شود. نظارت بر کم‌وکیف امور اداری دستگاه قضائی و امور ماهوی قضائی نیز مقصود قانون‌گذار اساسی بوده است. همچنین نظارت بر نحوه کارکرد خود مجلس را نیز دربرمی‌گیرد و به همه آحاد مردم و شهروندان اجازه می‌دهد چنانچه درخصوص نحوه کارکرد مجلس شورای اسلامی شکایتی دارند، آن را به کمیسیون اصل ۹۰ برده تا به آن رسیدگی شود.

۲-۱-۲. مؤسسات عمومی غیردولتی تحت نظارت کمیسیون اصل نود

در خود اصل ۹۰ قانون اساسی در خصوص مؤسسات عمومی غیردولتی اسمی نیامده است. گویا این موضوع مورد توجه قانون‌گذار اساسی نبوده است؛ اما با توجه به اینکه این نهادها عهده‌دار انجام یک امر عمومی و دارای اقتدار عمومی و در حال انجام یک امر اداری هستند که مربوط به حاکمیت است، هرچند دارای شخصیت حقوق مستقل و غیردولتی هستند، به نظر شمول نظارت کمیسیون مربوطه به این گونه مؤسسات نیز یک امر عقلایی و موافق با تاریخچه و هدف تشکیل این نهاد در قانون اساسی و حقوق عمومی می‌باشد که مطابق مفاد قانون آیین‌نامه داخلی مجلس نیز به‌درستی صلاحیت کمیسیون مربوطه، شامل این قبیل مؤسسات نیز می‌شود.

۲-۲. ضمانت اجرای اضافی

آمبودزمان‌ها به دلیل اینکه ماهیت قضائی ندارند از ابزارهای الزام‌آور مرسوم در رسیدگی قضائی نیز محروم هستند که این موضوع به دلیل صیانت از اصل تفکیک قوا در کشورها است و از دخالت قوا در کار یکدیگر و آمیختگی قوا جلوگیری می‌نماید. هرچند در معدود مواردی هم راهکارهای الزام‌آوری را برای جبران خسارت به نفع شاکیان توسط نهاد آمبودزمان پیش‌بینی شده است؛ اما راهکارهای پذیرفته‌شده و جبرانی نهادهای آمبودزمان معمولاً عبارت است از: «اطلاع‌رسانی عمومی، سازش، ارجاع به مراجع ذیصلاح قضائی و پیشنهاد اصلاح قانون موجود» در نظام حقوق انگلستان نیز حیطه وظایف و اختیارات بازرس پارلمانی محدود به تحقیق و تهیه گزارش از کیفیت عملکرد دستگاه‌ها است. در اینجا ضمانت اجرایی که موجود است. علاوه‌بر بحث انتقال سوءمدیریت‌ها و تصمیمات اشتباه مقامات دولتی به افکار عمومی و اصحاب رسانه از طریق ارائه گزارش، ارجاع نتیجه گزارش‌ها به نماینده درخواست‌کننده است و نیز هر سال گزارشی جامع از کیفیت عملکرد خود به پارلمان ارائه می‌نماید. نکته قابل توجه این است که در این کشور به بهانه خدشه‌دار شدن امنیت ملی نمی‌توان از افشای اطلاعات سر باز زد. با عنایت به مفاد قانون اساسی ایران و اصل ۷۱ ابتکار خاص قانون‌گذاری در جمهوری ایران برعهده مجلس شورای اسلامی است و این اختیار با توجه به مفاد اصل ۸۵ قانون اساسی قابل تفویض به غیر نیست؛ از آنجاکه

اعضای حاضر در کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی همه نماینده مجلس هستند امکان ارائه طرح جهت اصلاح قوانین با پیشنهاد حداقل پانزده نفر از نمایندگان، در مجلس شورای اسلامی قابل طرح و رسیدگی است. کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی ایران با توجه به مفاد اصل مذکور امکان برقرار سازش بین طرفین اختلاف را دارا نبوده و فقط می‌تواند پاسخ کافی را از دستگاه‌ها أخذ نموده و به اطلاع شخص شاکی یا در مواردی که مربوط به عموم مردم است به اطلاع ایشان از طریق رسانه‌ها برساند. مطابق قوانین موجود، کمیسیون اصل ۹۰ می‌تواند درخصوص تخلفاتی که پیرامون نقض قانون و عدم اتخاذ تصمیم درست از سوی مقامات اداری مواجه می‌شود، موضوع مربوطه را به مراجع قضائی و اداری ذیصلاح احاله نماید و نیز می‌تواند این موضوع را از طریق رسانه‌ها اعلام عمومی نماید.

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت و جایگاه مردم در یک نظام سیاسی مردم‌سالار و نظارت گسترده این مردم بر مقامات و مسئولان اداری و سیاسی کشور و نیز اعطای عمومی صلاحیت‌های گوناگون سیاسی و اداری و اقتصادی به دولت و نیز برخورداری دولت از قدرت‌های عمومی هر آن ممکن است که مقامات اداری و سیاسی به سوءاستفاده از این قدرت میل کرده و دچار ناعدالتی بشوند. در اینجا نهاد آمبودزمان به‌عنوان یک نهاد نظارتی مستقل که به‌منظور حمایت از حق و حقوق شهروندان از حاکمیت ایجاد شده نقش اساسی و پُررنگی را ایفا می‌کند و می‌تواند با توجه به استقلال کارکردی و ساختاری و بودجه و... که داراست، در پرتوی اصل حاکمیت قانون به شکایت مردم رسیدگی نماید و آن را به مقامات قضائی و اداری ذیصلاح ارجاع بدهد و یا با ارائه طرح به مجلس اقدام به اصلاح قانون مربوطه و یا اصلاح رویه موجود نماید. همچنین با ارائه گزارشات سالانه خود به رسانه‌ها و مطبوعات افکار عمومی را اغنا نموده و زمینه ایجاد فشار هنجاری از سوی شهروندان، جهت مطالبه عمومی پیرامون تغییر و تحول در سطح مقام سیاسی و اداری که اتخاذ تصمیم نادرست یا نقض قانون نموده است را فراهم سازد. لزوم مشارکت مردم در امر اداره کشور از جمله گزاره‌های مهمی است که امروز مورد توجه حقوق‌دانان قرار گرفته و با ظرفیت موجود در کمیسیون اصل ۹۰ می‌توان آن را تحقق بخشید.

کتابنامه

- امامی، محمد (۱۳۹۹). حقوق اداری (ج ۱). تهران: میزان
- باقرنیا، نازنین زهرا (۱۴۰۳). حدود نظارت کمیسیون اصل نود بر طرز کار قوه قضائیه در نظام ج.ا.ا. اقتصاد و توسعه پایدار، (۱۰)، ۳۷-۴۵.
- بهنیا، مسیح و صادقی، امیرحسین (۱۳۹۹). کمیسیون اصل نود یا سازمان بازرسی کل کشور؟ مقایسه با نهاد آمبودزمان (با تأکید بر آمبودزمان پارلمانی انگلستان). تحقیقات حقوقی، (۹۱).
- دالکی، تورج و جانی‌پور، علی (۱۴۰۱). رابطه کمیسیون اصل نود قانون اساسی با استقلال قضائی. جامعه شناسی سیاسی ایران، (۲۸)، ۱۷۸۶-۱۷۹۴.
- رستمی، ولی (۱۴۰۴). حقوق مالیه عمومی با تجدیدنظر و اضافات (ویراست دوازدهم). تهران: نشر میزان.
- عباسی، بیژن (۱۴۰۰). حقوق اداری. تهران: دادگستر
- عباسی، بیژن (۱۴۰۱). حقوق اداری تطبیقی. تهران: دادگستر
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با بازنگری سال ۱۳۶۸.
- قانون آئین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی (مصوب ۱۳۷۸/۰۷/۱۸ با اصلاحات و الحاقات بعدی).
- موسی‌زاده، ابراهیم (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی کمیسیون اصل نود و نهاد آمبودزمان. دیدگاه‌های حقوقی قضائی، (۵۷).
- هاشمی، محمد (۱۳۹۶). حقوق اساسی جمهوری اسلامی اصول و مبانی کلی نظام. تهران: میزان
- هداوند، مهدی (۱۳۹۶). حقوق اداری تطبیقی. تهران: سمت.

References

- Abbasi, Bijan (2021). Administrative Law. Tehran: Dadgostar. (In Persian)
- Abbasi, Bijan (2022). Comparative Administrative Law. Tehran: Dadgostar. (In Persian)
- Baghernia, Nazanin-Zahra (2024). "The Scope of Supervision of the Article 90 Commission over the Functioning of the Judiciary in the Islamic Republic of Iran." Economics and Sustainable Development, (10), 37–45. (In Persian)
- Behnia, Masih & Sadeghi, Amir-Hossein (2020). Article 90 Commission or the General Inspection Organization? A Comparison with the Ombudsman Institution (with Emphasis on the Parliamentary Ombudsman of England). Legal Research, (91). (In Persian)
- Constitution of the Islamic Republic of Iran, as revised in 1989. (In Persian)
- Dalki, Touraj & Jani Pour, Ali (2022). The Relationship between the Article 90 Commission of the Constitution and Judicial Independence. Iranian Political Sociology, (28), 1786–1794. (In Persian)
- Emami, Mohammad (2020). Administrative Law (Vol. 1). Tehran: Mizan. (In Persian)
- Hashemi, Mohammad (2017). Constitutional Law of the Islamic Republic of Iran: General Principles and Foundations of the System. Tehran: Mizan. (In Persian)
- Hedavand, Mehdi (2017). Comparative Administrative Law. Tehran: SAMT. (In Persian)
- Internal Regulations of the Islamic Consultative Assembly (adopted on October 10, 1999, with subsequent amendments and additions). (In Persian)
- Mousazadeh, Ebrahim (2012). A Comparative Study of the Article 90 Commission and the Ombudsman Institution. Judicial-Legal Perspectives, (57). (In Persian)
- Rostami, Vali (2025). Public Finance Law: Revised and Supplemented (12th ed.). Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)